

ОКУТУУ ОРУСЧА ЖҮРГҮЗҮЛГӨН МЕКТЕПТЕРДЕ КЫРГЫЗ ТИЛИ САБАГЫНДА СТИЛДИН ТҮРЛӨРҮН ОКУТУУНУН ЫКМАЛАРЫ

Макалада окутуу орусча жүргүзүлгөн мектептердеги кыргыз тили сабагында стилдин түрлөрүн, байланыштуу кеп маселелерин окутуудагы колдонулуучу айрым бир методикалык ыкмаларга токтолдук.

Орус мектептеринде кыргыз тилин окутуу азыркы мезгилде методика илиминдеги эн орчундуу проблемалардын бири болуп саналат.

Орус мектептеринде кыргыз тили, негизинен, 1-класстан баштап эле окуу предмети катары окутулуп келет. Кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүдө башка улуттун өкүлдөрүнө кыргыз тилинин грамматикасын эмес, анын кебин (речин) үйрөтүүгө көбүрөөк басым коюп окутуу керек экендиги бизге белгилүү. Башкача айтканда, анын практикалык ролун биринчи орунга коюшубуз керек, ошондуктан биз кыргыз тилин орус класстарында окутууда чет тилдерди окутуунун жекече методикалык принциптерине таянабыз. Аларды атап көрсөтсөк:

1. Кырдаалдык-тематикалык принцип.
2. Окуу материалдарын функционалдык негизде тандоо принциби.
3. Баарлашууга багыт берүү принциби.
4. Окуучунун эне тилидеги өзгөчөлүгүн эсепке албоо принциби.
5. Дифференциялап окутуу принциби.
6. Өлкө таануучулук принциби.
7. Баскычтарга бөлүп окутуу принциби (баштоочу, активдештирүүчү, өз алдынча иштөөчү жана жалпылоочу).

Бул принциптер кыргыз тилин орус класстарында окутуунун негизги багыттарын да, максаттарын да аныктоо менен кепке үйрөтүүчүлүк, угуп жатыгуу, сүйлөөгө көнүтүү, окуп түшүнүү, жазып, которууга машыгуу иштерин аткарат.

Жогоруда аталган принциптерге таянып, биз орус класстарында кыргыз тили сабагында стилдин түрлөрүн окутуу боюнча маселени окуу программасына киргизип, окутууну максат кылып жатабыз. Анткени, негизинен, бүгүнкү күнгө чейин орус класстарында өтүлүүчү кыргыз тили сабагында стилдин түрлөрү боюнча окутуу окуу программасына киргизилген эмес. Ал эми кээ бирибизде «Орус класстарында кыргыз тили сабагынан стилдин түрлөрүн окутуунун кажети барбы?» деген суроо келип чыгышы мүмкүн. Буга биз төмөнкүчө жооп берет элек.

Кыргыз тили сабагынан орус класстарында стилдин түрлөрүн окутуунун мааниси өтө чоң. Анткени ушул күнгө чейин мектептерде стилистиканын окутулушун, биздин оюбузча, канааттандыралык деп эсептөөгө мүмкүн эмес. Мисалы, он жыл окуп, орто билимге ээ болушкан, чоң турмушка белсене киришип жатышкан жаштарыбыздын баары эле күндөлүк турмушта кеңири колдонулуучу иш кагаздарын (арыз, маалымдама, ишеним кат, тил кат, токтом, акт, иш план, келишим, мүнөздөмө, өмүр баян, резюме ж.б.) чыныгы сапаттуулук менен жаза алышпайт. Демократия менен маалымдуулук өркүндөп жаткан азыркы мезгилде коомдук-саясий маселелерге көңүл буруп, массанын үнүн, ишкердүүлүгүн бургудай таасирдүү сөздөрдү сүйлөй алышпайт. Көркөм чыгарма жаратып, окурмандарга эстетикалык ырахат тартуулоого дилгирленген окуучуларыбызга кандай чыгармалардын жашыруун сырларын ачып, аларды тил каражаттарын кандайча тандалып, кандайча уюштурула тургандыгын илимге негиздеп окутукпу? Жок. Кыскасы, орто мектепти ийгиликтүү бүтүрүшкөн окуучуларыбызды стилдик жактан кепке үйрөтүү үчүн ойдогудай камкордук жасадыкпы деген суроолор туулат.

Жогоруда келип чыккан суроолорго таянып, биз кыргыз эмес мектептеринде кыргыз тили сабагынан стилдин түрлөрү боюнча окутууну сунуш кылуу менен, төмөндөгүдөй

иштелмени иштеп чыктык.

Окуу программасына стилдин түрлөрүн окутууну орус класстарында кыргыз тили сабагынан 7-класстан баштап киргизсек, окуунун биринчи чейрегиндеги үч саатты ушул байланыштуу кепке (стилдин түрлөрүнө) бөлсөк, анда биз стилдин түрлөрүн (сүйлөшүү, көркөм, официалдуу-иштиктүү стилдер) окутсак, ал эми 8-класстын биринчи чейрегинде эки саат публицистикалык стилди, 9-класстын бир чейрегинде эки саат илимий стилди окутуп, 10-11 класстарда эки-үч сааттан бул өтүлгөн темалар боюнча кайталоо сабактарын жүргүзсөк болот.

Ал эми азыркы окуу программасындагы грамматикалык темаларды аз-аздан кыскартып, анын ордуна стилдин түрлөрүн берсек деген ойду айтабыз.

Биз ар бир класста стилдин түрлөрүн окутууда, сөзсүз түрдө, анын грамматикалык жактан эмес, практикалык жактан окутулушуна көңүл бурсак. Окуучуларды стилдин түрлөрү боюнча тексттерди түздүрүүгө, дилбаяндарды жаздырууга көнүктүрүп, орус тилинде берилген мисалдарды, кеп үлгүлөрүн кыргыз тилине эркин котортууга жана алардын кебин, сөз байлыгын өстүрүүгө, эркин сүйлөөгө машыктыруу үчүн аракет кылып окутууну максат кылабыз.

Ошондой эле орус мектептеринде стилдин түрлөрүн окутууда **«окуу материалдарын функционалдык негизде тандоо»** жана **«концентрлерге бөлүп окутуу»** принциптерине таянуу менен окутуунун баштоо керек деген ойду айтмакчыбыз. Анткени стилдин түрлөрүн окутууда окуучулардын жаш өзгөчөлүгүн дагы эске алуу керек. Бул концентрлерге бөлүп окутуу принциби менен дал келет. Мисалы, мектепке жаңы 1-класска кирген, эки ооз кыргыз сөзүн билбеген окуучуга стилдин түрлөрүн окутуу эмес, «стиль» деген сөз, түшүнүк жат, чоочун сезилет. Ошондуктан стилдин түрлөрүн окутууну жогоруда көрсөткөндөй, орус класстарында 7-11-класстар ортосунда өтүүчү материал катары карасак туура болор.

Алгач окуучуларга «стиль» деген түшүнүк эмнени билдирерин, аны окутуудагы негизги максат эмне экендигин түшүндүрүү менен, анын күндөлүк турмушубуздагы негизги ролу жөнүндө окуучуларга маалымат берүү менен бул проблемалык окутууну баштасак болот.

«Стиль» деген түшүнүктү окуучуларга илимий деңгээлде эмес, алардын жаш курактарына, жаш өзгөчөлүктөрүнө карап, жөнөкөйлөштүрүп түшүндүрүү керек.

Стиль дегенибиз - речтин белгилүү максатта, пикир алышуу чөйрөсүнө ылайык түрү.

Коомдун, маданияттын, илим-билимдин, иш жүргүзүүнүн жалпы өнүгүш деңгээли тилде белгилүү өзгөрүүлөрдүн болушун шарттайт. Алардын натыйжасында стилдин түрлөрү пайда болот. Андай стилдер төмөнкүлөр:

- сүйлөшүү стили;
- көркөм стиль;
- официалдуу-иштиктүү стиль;
- публицистикалык стиль;
- илимий стиль.

Бул стилдер окутуу кыргызча жүргүзүлгөн мектептерде 5-класстан баштап эле окутулуп келет. Ал эми буларды орус класстарында кыргыз тили сабагынан 7-класстарынан баштап окутуу туура болот деген ойдобуз.

Орус класстарында стилдер боюнча ийгиликтүү сабак берүү үчүн ар бир стилдин табиятын, мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн, аларды тейлей турган тил каражаттарын билүү менен, аларды лексикалык каражаттар менен айкалыштырып, кеп үлгүлөрүн колдондуруп берүү керек. Ошондой учурда гана окуучу ар бир стилдин качан, кайсы материалдар менен байланыштырылып окутуулары жөнүндө биле алат. Муну менен окутуунун сапаты, окуучулардын стиль боюнча билимдерин жогорулата, өстүрө, өнүктүрө алабыз.

Сүйлөшүү стилин окутууну окутуу орусча жүргүзүлгөн мектептерде баарлашуу

принцибине таянып окутсак болот. Анткени бул принцип кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун башкы максаты болгон анын практикалык максатын ишке ашырууга багытталган, жетектөөчү методикалык принцип болуп саналат. Бул принцип үйрөнүп жаткан тилдин лексикасы менен грамматикасын кургак жаттап үйрөнүү эмес, сүйлөшүп баарлашууга үйрөтүү багытын көздөйт. Бул принциптин дагы бир өзгөчөлүгү - кыргыз тилин орус класстарында окутууда окутуунун багыттарын гана эмес, анын бүтүн мазмунун аныктайт. Сүйлөшүү стили, негизинен, күндөлүк турмуш-тиричилик жөнүндө пикир алышууда, официалдуу эмес чөйрөдө колдонулат. Башкача айтканда, пикир алышуучулар жекече мамилесин, үмүт-тилегин, ал-абалын ар түркүн сезим, эмоция менен билдиришет. Ошондуктан сүйлөшүү стили калган стилдерден айырмаланып турат. Ушуга байланыштуу тилде стилдерди эки чоң топко бөлүп карашат:

1) сүйлөшүү стили;

2) китеп стили (илимий стиль, официалдуу-иштиктүү стиль, публицистикалык стиль, көркөм стиль).

Сүйлөшүү стили көбүнчө диалогдук кеп суроо-жооп түрүндө ишке ашат. Ошондуктан бул стилди орус окуучуларын үйрөтүүдө көбүнчө алардын кебин (речин) өстүрүүнү, кыргызча эркин сүйлөөсүн максат кылабыз. Пикир алышууда сүйлөшүү эч даярдыксыз эле ишке ашкандыктан, окуучулардын сүйлөө речинде кемчиликтер да орун алышы мүмкүн.

Сүйлөшүү стили атайын жол-жобону талап кылбаган, күндөлүк турмуш-тиричиликке табигый түрдө колдонулган стиль болгондуктан, аны окуучулар бул теманы өткөнгө чейин эле, айрым кээ бир кыргыз улутундагы орус класстарында окуган балдар мектепке чейин эле башка стилдерге караганда дурус билишет. Ошол себептүү стилдин түрлөрү жөнүндө окутууну сүйлөшүү стилинен баштоо принципке ылайык келет.

Ал эми **көркөм стилди** окутууда окуучуларга көркөм стиль жөнүндө түшүнүк берүү менен, алардын кебин, сөз байлыгын өстүрүүнү максат кылып коебуз. Анткени **көркөм стиль** көркөм адабият чөйрөсүндө колдонулуп, адамдын өмүр турмушун образдуу чагылдыруу, окурмандарга эстетикалык жактан таасир этүүнү көздөйт. Ошондуктан **көркөм стиль** адабий тилибиздин өнүгүшүнүн көрсөткүчү катары эсептелет. Ал эми көркөм стилди орус класстарында окутууда биз аны сөз өстүрүү үчүн берилген чакан тексттерден баштап, адабият сабагында өтүлүүчү чыгармалар менен тыгыз байланышта карап окутсак болот. Биз андан окуучуларга тексттеги көркөм сөз каражаттарын, түшүнүксүз сөздөрдү сөздүктү пайдалануу аркылуу түшүндүрүү менен, аларды сөз байлыгын өстүрүүгө жана кыргыз тилинде эркин сүйлөөгө тарбиялайбыз. Башкача айтканда, кыргыз тили сабагында көркөм стилди жана анын айрым элементтерин ар түрдүү лексикалык материалдар, кеп үлгүлөрү менен байланыштырып үйрөтүүнүн мүмкүнчүлүгү өтө эле кеңири экенин көрсөтөбүз. Ошондой эле, бул стилди окутуу жагынан кыргыз тили предмети адабият предмети менен ажырагыс байланышты түзүп тургандыктан, биз көркөм стилди орус класстарындагы адабият сабагын өтүүдө да кененирээк, бышыктап окутсак болот.

Мындан сырткары, орус класстарында кыргыз тили сабагын өтүүдө **официалдуу-иштиктүү** (иш кагаздарынын) стилди окутуунун мааниси өтө жогору десек болот. Анткени аталган стиль административдик, укуктук мамилелерге тиешелүү документтерде колдонулары баарыбызга белгилүү. Ошондуктан окуучулар бул документтерди өзүлөрүнүн күндөлүк турмушунда, келечектеги кызмат ордуларында колдонушу үчүн өтө маанилүү деп билиши зарыл. Мисалы, **мыйзам маанисиндеги документтер**: мыйзам, устав, граждандык актылар, **административдик канцелярдык документтер**: акт, буйрук, иш кагаздары, автобиография-өмүр баян, ишеним кат, тил кат, арыз, мүнөздөмө, резюме ж.б., ал эми **дипломатиялык мамилелерге тиешелүү документтер**: коммюнике, конвенция, келишим, меморандум, нота ж.б.

Жогоруда аталган иш кагаздардын бардыгы кат жүзүндө даярдалат. Ошондуктан бул стиль мүнөздүү түрдө жазуу формасында ишке ашат. Ошондуктан биз орус класстарында бул стилдин түрүн окутууда алардын жазуу техникасын, илимий тилдин тактыгын,

стандарттуулугун сактоого жана кыргыз тилиндеги **Ө, Н, Ү** тыбыштарынын тексттеги, иш кагаздарындагы колдонуштарына, жазылыштарына көңүл бурабыз.

Ошондой эле **официалдуу-иштиктүү стилдин** пайда болушунда жана өнүгүшүндө котормонун ролу өтө чоң. Стилдин кээ бир түрлөрү сыяктуу, кыргыз адабий тилинин өнүгүшүндө орус тилинин түздөн-түз таасири бар. Ошондуктан жогоруда айтылгандар, кыргыз эмес окуучулардын кебин (речин) өстүрүүдө эсте болууга тийиш.

Илимий стиль илимий коммуникативдүү мүнөзгө ээ, андай стилде илимий-техникалык китептер, илимий макалалар жазылат. Илимий стилде жазылган чыгармаларда лексика жагынан илимий-техникалык терминдер кылдаттык менен колдонулат. Илимий стиль илим чөйрөсүндө, мектептерде, атайын орто жана жогорку окуу жайларында колдонулат.

Ал эми орус мектептеринде кыргыз тили сабагынан илимий стилди окутууда, стиль жөнүндө түшүнүк берүү менен, анын коомдогу ролун окуучуларга жеткиликтүү деңгээлде түшүндүрүү, аларды илимий терминдерди туура колдонууга, аларды кебинде туура сүйлөөгө үйрөтүү негизги максаттардан болуп эсептелет.

Публицистикалык стиль газеталарда, коомдук-саясий журналдарда, радио жана телеберүүлөрдө колдонулат.

Ал эми публицистикалык стилди орус мектептериндеги кыргыз тилинде окутуудагы негизги максат: биздин өлкөбүздө жана чет өлкөлөрдө болуп жаткан маанилүү саясий окуялар, иш-аракеттер жөнүндө окуучуларга өз учурунда жеткиликтүү маалымат берүү менен алардын кебин, сөз байлыгын өстүрүү болуп саналат.

Ошондой эле окуучуларга газета-журналдардагы макалалардын баары эле публицистикалык стилге тиешелүү боло бербестигин түшүндүрүү керек. Мисалы, көркөм чыгармалар же алардын айрым үзүндүлөрү, мамлекеттик мыйзамдар газетада басылып чыкса да, публицистикалык материалга кирбейт. Бул стилге газета-журналдардын баш макалалары, эмгек адамдары, алардын иштери жөнүндөгү материалдар жана башкалар тиешелүү.

Жогоруда аталып өткөн стилдин түрлөрүн орус класстарында кыргыз тилин сабагын окутууда, негизинен, чет өлкөлүк окуучуларды окутуудагы методикалык принциптердин бардыгына таянуу менен иш жүргүзүүгө болорун баамдадык. Биз сабактан кыргыз тилин талаптагыдай үйрөтөбүз десек, сабакка чейин эле сабакты уюштуруу, аны алып баруу, суроо-жооп, үй тапшырмасын берүү, жыйынтыктоо ж.б. иштерди кыргызча жүргүзсөк, баланы ага калыптандырса сабак максатына жетет деп ойлойбуз. Негизинен, сабакта өтүлүүчү окуу материалдары грамматикадан кепке эмес, тескерисинче кептен грамматикага карай багытталганы пайдалуу. Ушуга байланыштуу, принциптин түрлөрүнө кыскача түшүндүрмө бере кетсек. Мисалы, **баарлашуу принциби** - бул кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун башкы максаты болгон принцип. Бул принцип окуучуларга тилдин лексикасы менен грамматикасын кургак жаттатуу эмес, сүйлөшүп, баарлашып сөз байлыгын өстүрүүгө багытталат.

Ал эми окутуунун **кырдаалдуулук-тематикалык принциби** - бул сүйлөөгө үйрөнүүнүн бүт иш-аракеттери кырдаалдардын негизинде, анын жардамы менен жүргүзүлөт дегенди билдирет. Кырдаал - сүйлөшүү жүрө турган тема, орун эмес, ошол темада, ошол жерде адамдардын сүйлөшүү мотивдери.

Окуучунун эне тилин эсепке албоо принциби да кыргыз тилин өзгө тил катары окутууда өзгөчө роль ойнойт. Анткени окуу материалдарын тандоодо (лексикалык, грамматикалык) кыргыз эмес балдардын эне тилинде буюмдардын, көрүнүштөрдүн аталыштарын, алардын өздөштүрүү жана жазуу, оозеки иштерди аткара алуу деңгээлин билүү, окуу процессинде оң натыйжа берери шексиз.

Ошондой эле кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда жалаң эле тилдик фактылар менен чектелүүгө болбойт. Анткени тил аркылуу элдин тарыхы, салт-санаасы, ошондой эле жашаган Мекени бирге үйрөтүлөт. Тил үйрөнүү менен мындай таанып тилүү иш-аракетин бирдикте камтыган **лингво өлкө таануучулук принцибинин** да ролу өтө чоң. Аталган принциптер балдардын тил үйрөнүүсүндө лингвистикалык негизди түзөт. Ошондуктан кыргыз тилин башка улуттун өкүлдөрүнө карандай жаттатуу менен эмес,

тилди үйрөнүүнүн турмуштук зарыл талаптарына ылайык келген, сыналган методикалык ыкмаларды пайдалануу менен практикага киргизсек болот.

Анын ичин стилдин түрлөрүн окутуу маселесин да камтысак, ашыкча болбос деген ойду айтмакчыбыз.

Адабияттар:

1. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. – Б., 2004.
2. Давлетов С. Байланыштуу речь, - Б., 1999.
3. Идирисов А. Мектептерден иш кагаздарын окутуунун методикасы, - Ф., 1975.
4. Методика развития речи. – М., 1991.
5. Методика преподавания кыргызского языка в русскоязычных учебных заведениях. -Б., 2001.
6. Сартпаев К.К. Кыргыз тилин окутуунун методикасы. - Ф., 1978.